

© *О. М. Соколова*

10. Семигіна Т. В. Моделі державної соціальної політики економічно розвинутих країн: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня доктора філософії в галузі політології. – К., 2003. – 19 с.
11. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.
12. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 2. – 401 с.
13. Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих. Міжнародні організації та союзи. – Хартія від 09.12.1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/uapzvo.net/data63/uhr6344.htm>.
14. Яременко О. О. Соціальна політика: теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації: Монографія. Статті. Виступи. Інтерв'ю. / О. О. Яременко. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НАН України; УІСД ім. Олександра Яременка, 2006. – 480 с.
15. Martin G. M. Social policy in the welfare state. – New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1990. – 256 p.

УДК: 314.18(477)

О. М. Соколова - аспірантка кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА:

ІСТОРІЯ ТА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ СВІТУ

У статті представлено аналіз історії розвитку демографічної політики як системи заходів, що приймається державою з метою досягнення оптимального балансу між кількістю населенням та ресурсами, що необхідні для стабільного розвитку соціально-політичної системи. Автор розглядає загальні тенденції в еволюції розвитку моделей державних політик з початку виникнення державності до сьогодення.

Ключові слова: демографічна політика, історія формування державних заходів у сфері регулювання кількості та якості населення, моделі політики, соціальна політика.

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА:

ИСТОРИЯ И МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ В СТРАНАХ МИРА

В статье представлен анализ истории развития демографической политики как системы мер, принимаемой государством с целью достижения оптимального баланса между количеством населения и ресурсами, которые необходимы для устойчивого развития социально-политической системы. Автор рассматривает общие тенденции в эволюции развития моделей государственных политик с начала возникновения государственности до современности.

Ключевые слова: демографическая политика, история формирования государственных мер в сфере регулирования количества и качества населения, модели политики, социальная политика.

DEMOGRAPHIC POLICY: HISTORY AND MODELS OF DEVELOPMENT IN THE COUNTRIES OF THE WORLD

The article presents the analysis of the history of demographic policy as a system of measures adopted by the state in order to achieve an optimal balance between the number of people and the resources that are needed for the sustainable development of socio-political system. The author considers the general trends in the evolution of development of the models of government policies since the beginning of statehood to the present.

Key words: demographic policy, history of formation of government measures in regulating the quantity and quality of population, policy models, social policy.

Будь-яке суспільство контролює власну чисельність. Необхідність підтримувати пропорції між

населенням, ресурсами і середовищем завжди усвідомлювалася як важливе системне управлінське завдання, про що вказують роботи таких класиків гуманістичної думки як Т. Мор, Т. Кампанелла, Т. Мальтуз, М. Ломоносов, У. Томпсон, А. Ландрі, Ф. Ноутстайн, та інших, а також сучасних дослідників – О. Вовка, А. Волкова, А. Вишневського, Л. Дарського, О. Кайлової, А. Карлсона, А. Кваші, Ю. Массіно, С. Нефедова, Л. Рібаковського, Б. Смулевича, М. Сергієнко та ін.

Метою даної статті є аналіз еволюції розвитку моделей демографічної політики в контексті соціально-політичного розвитку держави в історії як інституту регулювання соціально-економічними процесів.

Практика свідомого управління соціально-демографічними процесами виникла одночасно з виникненням централізованих держав з системою розподілу праці і використанням статистики (Єгипет, Межиріччя, старокитайські царства). Держава стає чинником, що впливає на сталість екологічної ніші і динаміку населення. Роль держави виявляється в тому, що вона підтримує соціополітичну стабільність, забезпечує умови розширення виробництва, наприклад, шляхом створення ірригаційних систем. Особлива роль держави представлена в демографічно-структурній теорії, яка розглядає останню як структурний елемент [8, с. 77]. Існування демографічних циклів в історії доведене В. Абелем і М. Постановом в 30-х рр. XX ст. Ця теорія отримала визнання і розвиток в працях Ф. Броделя, Р. Камерона, Е. Ле Руа Ладюрі.

Розробляючи і реалізуючи закони, що упорядковують життя і співіснування людей, стародавня держава прямо або опосередковано регулювала демографічну поведінку людей, їх родин, а отже і відтворення населення. Так, в законах Хаммурапі (II тис. до н. е.) 68 статей з 282 присвячено сімейному праву.

Зростання чисельності населення стародавніх держав в сприятливі роки обумовлювало застосування політики розселення з заходами примусової еміграції. Так, Ассирія VIII ст. до н. е., Персія в IV ст. до н. е. використовували практику переселення народів з периферії в центр імперій з метою уникнути сепаратистських рухів і укріпити цілісність держави. Переселення жителів з густонаселених районів в малонаселені для підтримки пропорції між кількістю землі, продовольства і населення пропонувалося Конфуцієм (IV-V ст. до н. е.). Старокитайський трактат «Шан цзюнь шу», датований VI ст. до н. е., зазначав про зростання населення з випереджаючим розвитком продовольчої бази шляхом створення продовольчих резервів. В трактаті йшлося про сталість державного управління протягом декількох поколінь, що є першим в історії відомим формулюванням проблеми «стійкого розвитку». Таке втручання держави можна інтерпретувати як соціально-демографічну політику.

Вплив демографічного чинника на політичні процеси визнавався і в античному світі. В працях Платона, Аристотеля, Хань Фей-цзи зростання чисельності населення пов'язувалося з небезпекою перенаселення, яке вело до браку земель, голоду, бідності, повстань. Ідеї Платона і Аристотеля втілювались в життя імператорами Риму, коли з'явилася потреба стимулювати зростання населення, впливаючи на шлюбність і народжуваність. У античний період метою політики стає реалізація демографічної «моделі простого відтворення», збереження однорідності колективу – створення «середнього класу». Грецьку колонізацію VIII ст. до н. е. можна вважати формою регулювання чисельності і розміщення населення. В Стародавній Греції держава підтримує нездібних до праці, понівечених на війні, вводить бенефіціальну систему забезпечення для офіцерів і субсидіарну для рядових воїнів. Така демографічна політика постає елементом соціальної політики, що узгоджена з іншими сферами: регулювання зайнятості і праці, рівня життя і соціального забезпечення населення.

Витоки активної системи державних заходів в області демографічного регулювання відносять до правління римського імператора Юлія Цезаря (I ст. до н. е.). Але вперше законодавче оформлення, як системи заходів, демографічна політика отримала при імператорі Августі. Закони «Lex Julia et Papia Poppaea», прийняті між 18 р. до н. е. і 9 р. н. е. включали норми, які впливали на шлюбність і зміцненні сім'ї, стимулювали народжуваність через привілеї сім'ям з дітьми. Система заходів державної допомоги бідним сім'ям з дітьми запроваджувалася в I ст. н. е. в роки правління імператора Нерона. Система сімейної допомоги – комбінування натуральної і грошової допомоги з'явилася в I – II ст. н. е. У Римі 5 тис. дітей отримували хліб від держави безкоштовно впродовж всього II ст. [9]. Перший хлібний закон відноситься до діяльності Гая Гракха і датується 123 р. до н. е. Надалі ця практика отримала значну регламентацію фрументарними законами. Більшість заходів державної демографічної політики мали пронаталістський характер.

Епоха рабовласництва характеризується демографічною асиметрією. Прагнучи досягти цивільної рівноваги в метрополії відбувалося відтворення майбутніх рабів у «варварських»

суспільствах. Вільне населення не було зацікавлене в розширеному відтворенні сім'ї, бідні шари не мали економічних умов для утримання дітей. Джерелом поповнення рабського населення були війни. Купити раба було дешевше, ніж нести витрати на вирощування дітей.

Феодальна традиція розглядала населення як належність земельного наділу. В цю епоху формуються економічні стимули для зростання чисельності населення. Числом підданих визначалася могутність феодала, який зацікавлений в збільшенні платників податків і у розмірі армії, основу якої складало селянське ополчення. Селянство також було зацікавлене у великій сім'ї – виховання дітей коштувало дешево, а робоча сила – дорого, податками обкладалося доросле населення. В результаті, Середньовіччя – епоха політики заохочення ранніх шлюбів і багатодітності. В кінці XII ст. у Франції з'являються податкові привілеї для заохочення народжуваності і імміграції. Таку політику підтримувала церква: заохочувала тривалі шлюби, засуджувала регулювання дітородіння.

Цінність населення посилювалася за рахунок високої смертності через епідемії і феодальні війни (людські жертви, відкладені шлюби, розпад пар і зниження народжуваності у військові роки). Оцінка демографічної катастрофи XIV ст. у наукових колах коливається від 90 % до 20 %. На думку О. Воєйкова, втрати населення в Європі XIV ст. склали 50 %. Дослідники вважають, що втрати населення сприяли формуванню державних політик, орієнтованих на відновлення чисельності населення. Подібне відношення до населення відбите в соціальних утопіях середньовіччя (Ф. Аквінський, Т. Мор, Т. Кампанелла), в яких пропонувалася пронаталістська політика. Заохочення зростання населення підтримано філософією меркантилізму, яка відбивала інтереси торгівельного капіталу. Меркантилісти (Т. Мен, А. Серра, С. Фортрей) вважали, що зростання населення – запорука збагачення нації, отже, це має бути метою державної політики. Такі ідеї зароджуються в Англії, Франції, Голландії – в країнах, що пережили в XV ст. промисловий розквіт. Європейські держави в XVII-XVIII ст. формують демографічну політику, яка мала в основі меркантилістську ідею – «управляти означає заселяти», яка спрямована на заохочення народжуваності, заборону еміграції і полегшення імміграції. Така політика включала: 1) заохочення шлюбу преміями, зниження податків одруженим, введення податків на неодружених; 2) заохочення плодючості, звільнення від податків і привілеї сім'ям з дітьми; 3) позитивне відношення до позашлюбних дітей. Століття популяціонізму в Німеччині – XVIII ст. – період законодавчих заохочень зростання населення, які привели до 80 % зростання (з 1500 до 1800 рр. населення виросло на 125 %). У Іспанії і Англії, в Савойї і Австрії в XVII-XVIII ст. проводилася політика заохочення народжуваності, шлюбності і обмеження еміграції. В Іспанії введені податкові знижки тим, хто одружувався у молодому віці і мав багато дітей. Аналогічна ситуація складалася в Росії.

У епоху Великої Французької революції соціальні обов'язки держави перед громадянами набувають сучасного розуміння. Революція 22 серпня 1790 р. проголосила принципи: 1) на державі лежить обов'язок винагороджувати за надані їй послуги. Нація зобов'язана оплачувати жертви, які несуть громадяни задля суспільної користі; 2) державою повинні бути винагороджені тільки ті послуги, які представляють інтерес для всього суспільства; 3) всякий, хто служив Вітчизні, захищав або прославляв її, дав приклад відданості суспільному благу, має право претендувати на винагороду. У Європі до XVIII ст. сформувалася злагоджена бенефіціарна система матеріального забезпечення у разі втрати працездатності.

Політична практика XVI ст. – XVIII ст. одночасно з популяціоністськими ідеями використовувала теорії, які спиралися на ідеї про небезпеку перенаселення. Передумовою антипопуляціонізму був промисловий переворот. Він вів до появи «зайвих робочих рук і ротів», накопичення надмірного населення. Це зумовило популярність ідей мальтузіанства в XVIII-XIX ст. Так, спираючись на ідеї Р. Холіншеда, Дж. Таусенда, Т. Мальтуса німецький політичний діяч У. фон Гуттен пропонував організувати війну Німеччини і Туреччини, щоб усунути перенаселення.

До кінця XIX ст. експансія, що супроводжувала боротьбу за колоніальний розділ світу, підвищила роль чисельності населення як чинника сили. Низька народжуваність в країнах Європи призвела до відродження популяціонізму. Були висунуті проекти збільшення народжуваності, створювалися державні статистичні центри. Свідомостю актуальності демографічних процесів для державної політики стають Міжнародні статистичні конгреси (перший – в 1853 р. в Брюсселі). Демографічна статистика перетворюється на інструмент соціально-економічної політики. Наприкінці XIX ст. оформилися моделі демографічної політики: модель, основою якої була ідея соціальної держави (демографічні явища як наслідок діяльності суспільства); і модель, яка ґрунтувалася на ефективності ринкових відносин (демографічні явища як чинники успішності індустріального розвитку).

Політика втручання держави в розвиток народонаселення мала декілька векторів. Головний – політика сприяння соціального захисту, страхування. Робітники створювали союзи взаємодопомоги, до яких відраховували частину заробітку. У такому вигляді соціальний захист робочих існував протягом XVIII-XIX ст. у Скандинавських країнах, Німеччині, Швейцарії, Великобританії, Австрії, Бельгії, Росії. До середини XIX ст. до соціального страхування долучилися державні інститути і підвищення ролі соціальних функцій держави стало очевидним. В кінці XIX ст. формуються «соціальні» заходи сімейної та пенсійної політики. В сфері сімейної політики наприкінці XIX ст. держави не ставили за мету підтримку бідних. Діяльність спрямовувалася на підтримку працюючих членів суспільства. Мотивом були «солідарність» і «соціальна справедливість». В європейських країнах, до 60-х років XX ст., заходи були орієнтовані на «повну сім'ю» традиційної моделі. Це демонструє прагнення підсилити продуктивність в домашній обстановці і робочому середовищі, але не має мети підтримувати членів сім'ї [4]. Політична практика цього періоду не визнавала різноманітності сімейних структур (з низьким доходом, моно-батьківські родини, цивільні шлюби, ін.) та їх «окремих» потреб. Так, у Франції, Англії, США вводилося зменшення податків пропорційно зростанню сім'ї, встановлювалися знижки для одружених. Але, спроби збільшити народжуваність стимулюючи шлюбність не давали ефекту. Німецький економіст П. Момберт – автор «теорії розквіту», вважав, що падіння народжуваності є результатом впливу на поведінку людей «високого рівня життя», що зростання коштів для існування не веде до росту народжуваності.

Збереження традиційної форми сімейно-шлюбних відносин пов'язане із функціонуванням системи, що спирається на принцип солідарності поколінь – коли батьки зацікавлені в народженні значної кількості дітей, які є гарантією їх утримання в старості (працюючі сплачують пенсію пенсіонерам). Солідарна система бере початок з 1889 р., коли О. Бісмарк ввів загальне пенсійне забезпечення. Характерна риса німецького підходу полягала в тому, що соціальне страхування було обов'язковим і спиралося на внески, які вкладали і працевластці і працівники. Система базувалася на практиці добровільних фондів взаємодопомоги, що створювалися гільдіями і робочими об'єднаннями.

Подібна система введена Великобританією і Австралією. США прийшли до державної пенсійної системи в 30-і роки XX ст. «Акт про соціальний захист», підписаний Ф. Рузвельтом, вводив пенсію по старості (з 65 років) і допомогу по безробіттю. Закон діяв відносно робітників великих підприємств і згодом охопив все населення. Австро-Угорщина ввела виплати страхових внесків по хворобі з 1881 р., а з 1921 р. прийняла пенсійний закон. У 1913 р. закладена шведська модель, коли ухвалено рішення всім платити пенсії по старості. Характерна риса цих програм – пенсіонери впродовж трудового життя не вносили платежі, що забезпечують виплату пенсій. Вони є нетто-бенефіціари введення системи. Виплати лягають на наступне покоління працівників. Для індустріального суспільства з обмеженою часткою старших вікових груп це не породжувало проблем. Одночасно розвивалися інші системи соціальної допомоги: цільові, які спрямовані на організацію спеціальних заходів для певних категорій населення, накопичувальні (капіталізовані), страхові та ін.

Актуальною для формування соціальної політики на той час стає праця Дж. Хаджнала про європейський тип шлюбних відносин, що демонструє високий рівень шлюбного віку та збереження значної долі осіб поза шлюбом. Встановлення нового режиму шлюбності через емансипований рух європейських жінок (починаючи з суфражизму) вимагало нових підходів до регулювання процесів відтворення населення [1, с. 289-310]. У 30-і роки були розроблені рекомендації в демографічній сфері, які привели до формування шведської соціальної моделі, що набула популярності в Європі другої половини XX ст.

Середина XX ст. характеризується виникненням протиріч між демографічними інтересами родини і суспільства. Зниження народжуваності стало масовим, багатодітність вступила в протиріччя з інтересами населення непов'язаного з землею, з міським населенням, робітничим класом. На перший план державної політики висувається якість населення. Розвиток виробництва вимагав відтворення виробничих сил, що обумовило зміни в умовах праці, вплинуло на рівень освіти, ін. Наприкінці XIX ст. зароджуються форми політичного впливу на демографічні процеси, засновані на ідеї «блага нації», на принципах «благодародження». Останні отримали в XIX ст. розвиток в еволюціоністичній програмі Ф. Гальтона, в націоналістичних теоріях, які стимулювалися боротьбою за колонії. У 1894 р. в Німеччині Л. Шеман заснував «Суспільство Гобіно». Виходячи з тих же передумов, Д. Даун склав класифікацію хворих серед монголоїдів, ефіопів, малайців і індійців, віднісши їх до форм «примітивних типів» філогенезу. Він описав синдром Дауна і назвав хворобу «монголоїзмом». За ініціативою Гальтона в 1904 р. при Лондонському університеті організована

Національна евгенічна лабораторія, в 1907 р. в Лондоні виникло «Суспільство евгенічного виховання» (ідеї стимулювання розмноження вищих класів, стерилізацію хворих). Євгеніка була широко визнана в першій половині ХХ ст.: у 1912 р. в Лондоні відбувся Інтернаціональний конгрес з євгеніки, наступні два конгреси відбулися в Нью-Йорку (1921, 1932). В США євгенічні ідеї застосовувалися практично: тести інтелекту, розроблені А. Бені для визначення «розумового рівня, якого може досягти індивідуум залежно від типу хромосом в клітках» [2] забезпечували дію закону про імміграцію, особливо після ухвалення Акту про імміграцію в 1924 р., що обмежував в'їзд осіб, що не належать до «нордичної раси». Євгеністичні ідеї розповсюдилися більш ніж в 30 країнах. В деяких, вони прийняли форму законів про примусову стерилізацію осіб, які народили дітей з вадами. В 20-30-х рр. ХХ ст. такі закони прийняті в Швейцарії, Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Німеччині. З 1907 до 1960 гг. в США стерилізовано біля 100 тис. осіб. В Німеччині за роки нацистської демографічної політики стерилізовано 80 тис. осіб. У 1939 р. в Німеччині введена програми усунення «небажаних» для суспільства осіб. В 1909 р. заснована спілка «Шведська расова гігієна» в ній працювало подружжя Альви і Гуннар Мюрдель, які змінили вектор розвитку демографічної політики країни. В 1934 р. вони запропонували «коректуючі соціальні реформи» з метою «блокувати» передачу генетичної інформації від людей, які є тягарем для суспільства [5]. В 1935 р. А. Мюрдаль стала радником Королівської комісії з питань населення. В 30-і рр. ХХ в. євгеніка втратила академічну спрямованість. В цей період її слід вважати соціальним рухом, а не наукою. У нацистській Німеччині Закон про запобігання появі потомства із спадковими хворобами, що набув чинності 14 липня 1933 р., був прийнятий у поєднанні з євгенічною програмою «Лебенсборн» (Джерело життя) Гімлера. У 1935 р. до цього додалися Нюрнберзькі закони («Закон про громадянство Рейху», «Закон про охорону германської крові та германської честі»), що передбачали дискримінацію євреїв, заборону на шлюби або сексуальні відносини між євреями і арійцями, які каралися як «паплюження раси» [3]. В розробці методів «демографічної корекції», нацисти співпрацювали із засновницею Міжнародної федерації планування родини Маргарет Зангер.

В 1925 р., відбулася Міжнародна конференція неомальтузіанців – прибічників контролю над народжуваністю. Представники Європи, Індії, Африки, Мексики, Канади, Японії, Китаю домовилися про організацію дій, які повинні «утримати світ від катастрофи». З цією метою створюються «Організації расової гігієни», «Союз контролю над народжуваністю», комітети «соціальної євгеніки». Ці організації і стали основою «Міжнародної федерації планування родини». Співставлення документів демонструє, що стратегії розроблені в 20-х р., є актуальними для Асоціації сьогодні.

Так, німецька і американська програми стерилізації спиралася на концепцію «природженої розумової відсталості». Ідеологи державної політики намагалися пристосувати євгеністичну програму і програму соціального здоров'я до мети демографічної політики. Подібні ідеї зустрічаються в сучасних проектах демографічного розвитку. Так російський Форсайт-проект «Дитинство-2030», представлений в 2008 р. в Шанхаї, як «інноваційне майбутнє Росії» включає програму примусової стерилізації для неспроможних батьків [7]. Демографічна політика розглядається як складова геополітичної потужності держави. Неомеркантилістська доктрина спрямована на досягнення такого розміру населення, який би забезпечив потребу в робочій силі, військові потреби і задовольнив внутрішні потреби. Ця селективна роботи знайома державам, які намагалися впливати на перебіг демографічних процесів так, щоб сприяти росту кваліфікації та чисельності певних соціальних груп. Окрім Італії і Німеччини, такі підходи розвивалися у Франції Віші, в Японії, в США, в СРСР та ін..

В 50-60-і рр. розвиваються нові тенденції в демографічній політиці: підтримка родинних відносин, часткова зайнятість, негрошова допомога, організація систем опікування дітьми та літніми людьми. Демографічна політика виступає як елемент соціального конструювання. Поштовхом для розвитку нових методів соціальної роботи в країнах Західної Європи стало поширення з 40-х рр. ідеї «держави добробуту». Період «бебібуму», для якого характерна була висока народжуваність, нерегульована на рівні сім'ї у поєднанні з нерозвиненою медичною допомогою породила демографічний вибух. Але цей вибух змінився тенденцією до «нульового росту» населення, в деяких країнах спостерігалось скорочення населення (Німеччина, Австрія, Болгарія, Угорщина, Данія та ін.). Інша ситуація склалася в країнах, що розвиваються. Зростання населення виявилось проблемою для економік, що розвиваються. Політики і вчені побачили в плануванні сім'ї єдиний засіб гальмування росту населення. В 1958 р. ООН починає фінансування програми Міжнародної асоціації планування родини в країнах «третього світу». В 1964 р. ООН підтримала програми «контролю народжуваності». Вже в 1975 р. в 34 країнах Африки, Азії та Латинської Америки діяли державні програми планування родини, які орієнтувалися на скорочення темпів росту населення.

Концепція обмеження зростання населення – неомальтузіанство, у буденному уявленні трансформується у відмову від дітей в шлюбі [6, с. 93]. Неомальтузіанство розвиває концепцію «оптимуму населення», яка представлена «Рухом за оптимальну чисельність населення» (у Великобританії – це благодійна організація). Завдання ОРТ — скорочення чисельності населення в світовому масштабі, але для країн Західної Європи вони сформулювали як глобальну демографічну проблему – незбалансовану імміграцію та еміграцію. Оптимальним для планети вони вважають населення від 2,7 до 5,1 млрд. осіб.

У 70-80-х рр. відбувається практичне об'єднання політики соціального забезпечення та демографічного розвитку з активною політикою в області економіки і ринку праці. З'являються регіональні бази демографічних даних. Експери ЄС з організації «Обсерваторія сімейної політики» здійснюють моніторинг політики в області сім'ї, народжуваності по країнах ЄС.

Геополітичні зміни в 90-і рр. підживили настрої 70-х рр. Побожання, що «голодні» з'їдять «ситих» привели до відновлення неомальтузіанських ідей у вигляді теорій «взаємозалежності» держав. Процес скорочення народжуваності в Європі в 60-90-і рр. обумовив повернення урядів до політики соціальної допомоги. Пріоритет соціальних дій в демополітиці стає помітним в 60-х рр. в скандинавських країнах: Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії. Західну Європу ці процеси охопили в 70-і рр., Південну Європу у 80-і рр., Східну Європу у 90-ті рр.

Заходи нової політики на практиці спрямовані на жіночу емансипацію. Підхід, заснований на феміністському погляді, підкреслює, що нуклеарна сім'я з встановленою кількістю дітей не повинна бути фокусом соціальної політики. Новий підхід критикує консервативну точку зору про кризу сім'ї і загрозу її зникнення, стверджуючи, що сім'я не зникає, а змінюється. Звідси установка: політика має спрямовуватися на потреби всіх типів сімей. Основою формування демографічної політики стало те, що традиційна сім'я не є центральною моделлю і сімейна політика має поставити під сумнів «традиційне призначення» жінки для безкоштовної праці в домогосподарстві.

Показовим став розвиток сімейної політики Швеції, в якій відбився перехід від «традиційної» сім'ї до «європейської». Така політика закладена в 1934 р. ідеями подружжя Мюрдаль. В книзі «Криза населення» вони об'єднали ідеї пронаталізму і націоналізму з неомальтузіанством, соціалізмом і фемінізмом. Прогресивне оподаткування і програми з сімейного добробуту спрямовувалися проти традиційної сім'ї. У 60-і рр. політика у сфері праці в Швеції орієнтована на забезпечення зайнятості жінок. Уряд фінансував навчання жінок традиційно чоловічим професіям. У 1969 р. держава через шкільну освіту взяла під сумнів традиційні установки статевих ролей. У 1971 р. податкова реформа уряду ввела окремий податок на чоловіків і дружин з метою підвищити дохід родин з обома працюючими в подружжі. Ця зміна стала критичним пунктом в руйнації сімейної економіки. Фокусування уваги на індивідові, а не на родині, привело до відмирання традиційних сімейних установок. Аналогічні процеси відбуваються в багатьох державах Європи.

Не дивлячись на те, що сучасні тенденції сімейних відносин відхиляються від моделі традиційної патріархальної родини і нуклеарна сім'я продовжує володіти нормативною силою. Уряди більшості країн заявляють, що краще не втручатися в демографічну поведінку і не мають оформленої сімейної політики, але вони впливають на форму соціальної підтримки сім'ям, що є політикою яка спрямована на підтримку певної моделі сімейних відносин. Дослідники сходяться на думці, що сьогодні немає нормативної моделі сім'ї. Кожна держава формує заходи, які припускають підтримку пріоритетної моделі сімейних відносин. Тому політика матеріальної підтримки сімей, складаючи частину соціальної політики у всіх країнах ЄС, має відмінності. Заходи державних систем підтримки сім'ї з дітьми розділені на дві категорії: а) пряма і непряма підтримка сімей з дітьми, б) підтримка працюючих батьків. Акцент в сімейній політиці переноситься з прямих дій на непрямі, що засновані на вирівнюванні соціального положення родин. Навіть політика Франції – лідера у формуванні сімейної політики – отримала риси не стільки пронаталістської, скільки перерозподільної, оскільки допомога надавалася сім'ям з низькими доходами і самотнім батькам. Сімейна політика набула рис соціальної допомоги та втратила демографічну спрямованість.

Висновки. Історія розвитку моделей демографічної політики демонструє широке коло заходів у сфері соціальної, медичної, освітньої діяльності держави, яка намагається вирішувати завдання щодо регулювання оптимального співвідношення кількості населення та соціально-економічних, ресурсних можливостей для його стабільного розвитку. Сучасні тенденції розвитку демографічної політики вказують на трансформації інституту шлюбу та сім'ї, внаслідок чого змінюється суть сімейної політики, вікова структура населення, зростає роль міграції – ті процеси, які в недавньому часі не мали відношення до демографічної політики, але сьогодні є її невід'ємними чинниками.

© Г. О. Терещенко

Автоматично, це порушує традиційну систему розподілу ресурсів між поколіннями та перегляду контрактів між ними. Традиційна розподільна пенсійна система, заснована на солідарності поколінь, виявила побічні дії для економіки і демографії: 1) у населення зменшилася схильність до заощаджень, особливо там, де коефіцієнт заміщення великий; 2) пенсії послабили мотивацію до народження дітей, оскільки в них перестали бачити опору в старості. Через наслідки демографічного старіння потоки ресурсів змінили напрямом. Сьогодні літні люди складають значну і активну частину електорату. Зміна демографічної ситуації, модернізація сім'ї та її функцій поряд із економічними проблемами стали причиною кризи пенсійних систем в Європейських країнах протягом ХХ ст. та виникнення нової ринкової моделі накопичень (страхові пенсійні внески), що в свою чергу також не є заходом популяціоністської спрямованості. Отже, незважаючи на системну демографічну кризу у Європі демографічна політика не є спрямованою на традиційну популяціоністську модель. Очевидним є домінуючість неомальтузіанських підходів щодо формування політики у сфері регулювання кількості та якості життя народонаселення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бессмертный Ю. Л. Историческая демография позднего западноевропейского средневековья на современном этапе / Ю. Л. Бессмертный // Средние века – 1987. – Вып. 50. – С. 289-310.
2. Бине А. Измерение умственных способностей / Альфред Бине; [пер. с фр. М. Владимирского] – СПб.: Союз, 1999. – 432 с.
3. Закон о гражданстве рейха и Закон о защите немецкой крови и немецкой чести: [Электронный ресурс] / «Нюрнбергские законы», 15 сентября 1935 г. – Режим доступа: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0007_nue&object=translation&st=&l=ru
4. Кайлова О. В. Семейная политика в странах Европейского Союза (социально-демографические аспекты): автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.э.н.: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / О. В. Кайлова. – Москва, 2004 – 26 с.
5. Карлсон А. Шведский эксперимент в демографической политике. Гуннар и Альва Мюрдали и межвоенный кризис народонаселения / А. Карлсон; [пер. с англ. Б. Пинскера]. – М.: ИРИСЭН: Мысль, 2009. – 312 с.
6. Корчак-Чепурковський А. В. Мальтузіанство і неомальтузіанство с позицій соціальної гігієни / Авксентій Васильєвич Корчак-Чепурковський // Труды Общества Киевских Врачей с приложением протоколов и отчетов за 1903-1904 г. – К.: Типография Н. А. Гарич, 1905. – Том VII, Вып. II. – С.80-96.
7. Массино Ю. С. Контроль рождаемости и контроль сознания «в интересах устойчивого развития: [Электронный ресурс] / Ю. С. Массино – Режим доступа: http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=23&idArt=15755
8. Нефедов С. А. Концепция демографических циклов / С. А. Нефедов –Екатеринбург: Издательство УГГУ, 2007. – 141 с.
9. Сергеевко М. Е. Жизнь древнего Рима / М. Е. Сергеевко – СПб.: Изд.-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева», 2000. – 368 с.

УДК: 321.01 (477)

Г. О. Терещенко - кандидат політичних наук, викладач кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти ОНУ імені І. І. Мечникова

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СИСТЕМА ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ НОРМ ТА НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається політична відповідальність як необхідна риса політичної діяльності державних службовців та партійних діячів будь-якого рангу в соціально-політичному, правовому та культурному аспектах, як система політико-правових норм у трикутнику «громадянин – суспільство – влада».